

Брвин Ялом

МОЯТ ПЪТ КЪМ СЕБЕ СИ

София, 2024

Преводът е направен по изданието:

Irvin D. Yalom

BECOMING MYSELF

A Psychiatrist's Memoir

First published by Basic Books, an imprint of Perseus Books, LLC,
a subsidiary of Hachette Book Group, Inc.

Copyright © 2017 by Irvin D. Yalom, MD

All rights reserved.

© Издателство „Изток-Запад“, 2024

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Ангелин Мичев, превод, 2024

© Татяна Йович, оформление на корицата, 2024

ISBN 978-619-01-1428-4 (мека подвързия)

ISBN 978-619-01-1429-1 (твърда подвързия)

Ървин Ялом

МОЯТ ПЪТ КЪМ СЕБЕ СИ

МЕМОАРИТЕ НА ЕДИН ПСИХИАТЪР

Превод от английски
Ангелин Мичев

Всички имена, идентифициращи характеристики
и други детайли, споменати в книгата, са променени.

СЪДЪРЖАНИЕ

Глава 1. Раждането на емпатията	9
Глава 2. В търсене на наставник	12
Глава 3. „Искам да се махне“	18
Глава 4. Затваряне на кръга	22
Глава 5. Библиотеката, А-Я	29
Глава 6. Религиозната война	33
Глава 7. Комарджийство	47
Глава 8. Кратка история на гнева	51
Глава 9. Червената маса	58
Глава 10. Запознанство с Мерилин	65
Глава 11. Колежански години	70
Глава 12. Брак с Мерилин	83
Глава 13. Първият ми психиатричен пациент	87
Глава 14. Стаж. Загадъчният д-р Блекуд	91
Глава 15. Годините в „Джонс Хопкинс“	97
Глава 16. На служба в рая	117
Глава 17. Отново на континента	128
Глава 18. Една година в Лондон	148
Глава 19. Краткотрайният бурен живот на енкаунтьр групите	157

Глава 20. Пребиваване във Виена	162
Глава 21. „Все по-близо всеки ден“	169
Глава 22. Оксфорд и омагьосаните монети на господин Сфика	175
Глава 23. Екзистенциална психотерапия	182
Глава 24. Роло Мей и смъртта	194
Глава 25. Смърт, свобода, изолация и смисъл.....	202
Глава 26. Групите от хоспитализирани пациенти и Париж	207
Глава 27. Пътуване до Индия.....	214
Глава 28. Япония, Китай, Бали и „Палач на любовта“	226
Глава 29. „Когато Ницше плака“	241
Глава 30. „Лъжи на дивана“	253
Глава 31. „Мама и смисълът на живота“	259
Глава 32. Как станах грък.....	269
Глава 33. „Дарът на терапията“	276
Глава 34. Две години с Шопенхауер	284
Глава 35. „Да се взреш в слънцето“	290
Глава 36. Последни книги	303
Глава 37. Текстова терапия. Пфу!	311
Глава 38. Моят живот в групите	316
Глава 39. Относно идеализирането	329
Глава 40. Новак в стареенето	339
Благодарности	348
За автора	349

*В памет на родителите ми
Рут и Бенджамин Ялом
и на сестра ми Джийн Роуз*

ГЛАВА 1

РАЖДАНЕТО НА ЕМПАТИЯТА

Събуждам се в три часа през нощта; плача, заровил лице във възглавницата. Тихо, за да не безпокоя Мерилин, се измъквам от леглото и отивам в банята, подсушавам очите си и следвам инструкциите, които вече петдесет години давам на своите пациенти: затвори очи, превърти назад лентата на съновидението и запиши видяното.

На десет, може би на единайсет години съм. Спускам се с колелото по дългия склон на хълма близо до дома ни. Виждам едно момиче на име Алис, седнала на верандата на своя дом. Тя изглежда малко по-голяма от мен и е симпатична, въпреки че лицето ѝ е покрито с червени пъпки. Минавайки покрай нея, аз ѝ подвиквам от колелото:

– Здравей, шарка!

Внезапно някакъв мъж, ужасно едър и силен наглед, застава пред велосипеда ми и хващайки кормилото, го спира. Досещам се, че това е бащата на Алис. С висок глас той ми казва:

– Хей ти, както и да ти е името, искам да помислиш малко – стига да можеш – и да ми отговориш на един въпрос. Припомни си какво извика току-що на дъщеря ми и ми кажи: как се чувства сега Алис?

Прекалено уплашен съм, за да му отговоря.

– Хайде де! Ти си хлапето на Блумингдейл (бакалията на баща ми се казваше „Блумингдейл маркет“ и много клиенти смятаха, че фамилията ни е Блумингдейл), обзалагам се, че си умно еврейче. Предположи как се чувства Алис, когато я наричаш така.

Треперя. Изгубил съм и ума и дума от страх.

– Добре, добре. Успокой се. Ще те питам нещо по-просто. Как мислиш: по-добре или по-зле се почувства Алис от думите ти?

Способен съм единствено да смотолея:

– Не знам.

– В момента не можеш да мислиш, както трябва, а? Ще ти помогна малко. Представи си, че аз забележа някакъв твой недостатък и всеки път като те видя, ти подвиквам нещо обидно за него. – Той се взира в мен. – Да кажем, засъхнал сопол в ноздрата. Би ли ти харесало да ти викам „сopolitanко“? Лявото ти ухо е по-голямо от дясното. Представи си всеки път да ти подвиквам: „Хей, ушко.“ Или пък „еврейче“. Да, „еврейче“? Би ли ти харесало?

В съня си давам сметка, че не за първи път правя това. Ден след ден, минавайки покрай тази къща с колелото, съм подвиквал тези думи на Алис, опитвайки се да завържа разговор, да се сприятеля с нея. И всеки път когато съм ѝ казал: „Здравей, шарка“, аз съм я наранявал, обиждал съм я. Ужасен съм – от обидата, която съм нанасял всеки път, и от факта, че не съм го осъзнавал.

Когато баща ѝ ме пуска, Алис слиза по стълбите на верандата и с тих глас ме пита:

– Искаш ли да се качиш да поиграем?

Поглежда баща си. Той кимва.

– Чувствам се ужасно – отвързвам. – Срам ме е, толкова ме е срам. Не мога, не мога, не мога...

От ранното юношество винаги чета преди заспиване и през последните две седмици чета книгата „По-добрите ангели на нашата природа“* от Стивън Пинкър. Тази вечер преди съновидението бях прочел глава, занимаваща се с възхода на емпатията през епохата на Просвещението. В нея се разясняваше как подемът на романовия жанр и особено на британските епистоларни романи като „Клариса“ и „Памела“** може би е изиграл роля за снижаването на насилието и жестокостта, помагайки ни да пре-

* Изд. Изток-Запад, 2015. [Всички бележки под линия са на преводача.]

** Романи на английския писател Самюъл Ричардсън (1689–1761).

живяваме света от чужда гледна точка. Бях угасил светлината около полунощ и няколко часа по-късно се събудих от кошмара за Алис.

Съумял да се успокоя, аз се връщам в леглото, но не мога да заспя дълго време, размишлявайки колко удивително е, че този отколешен абсцес, този вече седемдесет и три годишен джоб, изпълнен с вина, изведнъж се беше пръснал. Наистина сега си спомням, като дванайсетгодишен минавах с велосипеда покрай дома на Алис и ѝ подвиквах: „Хей, шарка!“; полагайки някакво жестоко – до болка лишено от емпатия – усилие да привлека вниманието ѝ. Баща ѝ никога не ме е спирал, но днес, на осемдесет и пет годишна възраст, докато лежа в леглото и се съвземам от кошмара, аз си представям как се е чувствала тя и каква травма може би съм ѝ нанесъл. Прости ми, Алис!

ГЛАВА 2

В ТЪРСЕНЕ НА НАСТАВНИК

Майкъл, шейсет и пет годишен физик, е последният ми пациент за деня. Преди двацет години проведохме двугодишна терапия и оттогава не бях получавал никаква вест от него. Преди няколко дни той ми изпрати имейл, който гласеше: „Трябва да се срещнем. Материалът от линка събуди някои стари неща – и добри, и лоши.“ Материалът бе от „Ню Йорк Таймс“ и в него прочетох, че Майкъл наскоро бе спечелил голяма международна награда за наука.

Той заема мястото си в кабинета ми и аз повеждам разговор:

– Майкъл, от имейла ти разбрах, че се нуждаеш от помощ. Съжалявам да разбера, че си в затруднение, но същевременно се радвам да те видя и те поздравявам за наградата. Често се питах как върви животът ти.

– Благодаря за хубавите думи – Майкъл оглежда кабинета. Той е жилест, жив, почти изцяло оплешивял, висок около метър и осемдесет мъж, чиито блестящи кафяви очи излъчват знание и увереност. – Преустроил си кабинета си? Тези столове преди бяха ей там? Нали?

– Да, пренареждам го през четвърт век.

Той се усмихва.

– Е, видя ли материала?

Кимвам.

– Вероятно се досещаш какво последва: прилив на гордост, съвсем краткотраен, а след това неспирни вълни на тревожна не-

увереност в себе си. Все старият проблем – дълбоко вътре аз съм празен човек.

– Да се залавяме направо с него.

В остатъка от сесията си припомням основните факти: не-образованите родители, имигранти от ирландски изход, животът в нийоркските общежития, неудовлетворителното основно образование, липсата на значим наставник. Надълго ми разказа колко завиждал на онези, които някой вземал под крилото си и напътствал, докато той трябвало да работи безкрайно и да изкарва възможно най-високи оценки просто за да бъде забелязан. Трябвало да се изгражда сам.

– Да – казвам, – съзнанието, че се изграждаш сам, е извор на голяма гордост, но също така поражда усещането за липса на опора. Познавам множество надарени деца на имигранти, които се чувстват като лилии по повърхността на блато – красиви цветове, но без дълбоки корени.

Майкъл се сеща, че съм му казвал същото преди години и се радва, че съм му го припомнил. Уговаряме се да се срещнем още два пъти и той споделя, че вече се чувства по-добре.

С Майкъл винаги съм работил добре. Установихме добър контакт още при първата среща и няколко пъти ми е казвал, че ме чувства като единствения човек, който наистина го разбира. През първата година от терапията той говореше много за неизяснената си идентичност. Бил ли е действително отличният ученик, засенчващ всички останали? Или е бил лентяй, който е убивал времето с хазартни игри или брътвежи с приятели?

Веднъж, когато пак подхвана тази тема, му разказах една случка от дипломирането си от гимназията „Рузвелт“ във Вашингтон. От една страна ми бе съобщено, че на церемонията ще ми бъде присъдена наградата за гражданска отговорност на гимназията. Но пък през последната година бях въртял малка игра с бейзболни залози: предлагах печалба с коефициент 10/1 на онзи, който опровергае твърдението ми, че кои да са трима играчи в даден ден няма да отбележат общо шест хита. Коефициентът работеше в моя полза, печелех отлично и винаги имах пари да купувам дамски аксесоари за Мерилин Кьоник, моята сериозна приятелка. Няколко дни преди дипломирането обаче загубих букмейкър-

ския си бележник. Къде ли беше? Като обезумял го търсих навсякъде до самото начало на церемонията. Дори след като чух името си по уредбата и се качих на подиума, треперех, питайки се дали ще бъда отличен като надежден гражданин от випуск 1949 г. на гимназията „Рузвелт“, или ще бъда изгонен за хазарт?

Когато разказах тази история на Майкъл, той се смя от сърце и отбеляза:

– Психиатър съвсем по моя вкус.

След като нахвърлям бележките си за сесията, обличам ежедневните си дрехи, обувам маратонките и изкарвам велосипеда от гаража. На осемдесет и четири години вече отдавна съм оставил тениса и джогинга в миналото, но почти всеки ден карам велосипед по една алея близо до къщи. Първо минавам през парк, където обикновено има много майки с детски колички, а деца играят на фризби и се катерят по свръхмодерни катерушки, след което прекосявам грубия дървен мост над потока Матадеро Крийк и изкачвам малък хълм, който с всяка изминала година сякаш става все по-стръмен. Прехвърляйки билото, спирам да въртя педалите и започвам дълго спускане по инерция. Обичам да усещам как топлият въздух облъхва лицето ми. Единствено в тези моменти съм способен да разбера твърденията на своите приятели будисти, че умеят да изпразват ума си и да се наслаждават на самото съществуване. Но безметежността е винаги краткотрайна и днес нейде зад кулисите на съзнанието си долавям шумоленето на една фантазия, която се готви да излезе на подиума. Това е сцена, която съм си представял множество, може би стотици пъти в дългия си живот. В продължение на няколко седмици фантазията сякаш бе заспала, но съжаленията на Майкъл относно липсата на наставници я разбуджат.

Мъж с бяла риза, вратовръзка и летен костюм, със сламена шапка на глава и с кюфарче в ръка влиза в скромната бакалничка на баща ми. Аз не присъствам в сцената: наблюдавам всичко, сякаш съм се издигнал някъде близо до тавана. Не познавам посетителя, но знам, че е влиятелен човек. Може би директорът на моето основно училище. Горещ юлски ден е и той изважда кърпичка, за да избърше челото си, след което се обръща към баща ми.

– Трябва да обсъдя с вас един важен въпрос, касаещ сина ви Ървин.

Баща ми е стреснат, обзет от тревога – никога преди не му се е случвало нещо подобно. Понеже американската култура така и не успя да ги асимилира, родителите ми се чувстваха спокойни единствено в компанията на себеподобните – други евреи, емигрирали заедно с тях от Русия.

Въпреки че в магазинчето има клиенти, които трябва да бъдат обслужени, баща ми е наясно, че този човек не трябва да бъде каран да чака. Затова се обажда по телефона на майка ми – живеем в малък апартамент над самия магазин – и на идиши ѝ казва бързо да слезе. След няколко минути тя се появява и започва чевръсто да обслужва клиентите, а баща ми отвежда непознатия в складчето отзад. Двамата сядат на каси с празни бирени бутилки и започват да разговарят. За щастие, не притичва нито един плъх или хлебарка. Баща ми е видимо притеснен. Би предпочел този разговор да проведе майка ми, но това би било равностойно на признанието, че тя, а не той е глава на семейството и взема важните решения.

Мъжът в костюма разказва на баща ми смайващи неща:

– Учителите ме уверяват, че синът ви Ървин е необикновен ученик и има потенциала да стане изключително полезен член на обществото ни. Но това би се случило, ако и единствено ако му бъде осигурено добро образование.

Баща ми седи вцепенен, хубавите му проникателни очи са приковани върху непознатия, който продължава:

– Сега държавните училища във Вашингтон се управляват добре и напълно удовлетворяват потребностите на средния ученик, но те не са подходящото място за вашия син, един много надарен ученик.

Той отваря куфарчето си, подава на баща ми списък с частни училища и продължава:

– Призовавам ви да го изпратите в някое от тези училища, където да завърши образованието си. – Изважда от портфейла си визитна картичка и я подава на баща ми. – Ако се свържете с мен, ще направя всичко по силите си, за да му помогна да получи стипендия. – Виждайки объркването на баща ми, пояснява: – Ще се опитам да осигуря помощ за плащането на таксата – тези училища не са безплатни като държавните. Моля ви, за доброто на сина си направете това свой най-важен приоритет.

Режи! Фантазията винаги свършва дотук. Въображението ми все не иска да завърши сцената. Никога не ставам свидетел на реакцията на баща ми или на последващия разговор между него и майка ми. Тази фантазия е израз на моя копнеж да бъда избавен. Когато бях дете, не харесвах живота си, квартала си, училището си, другарите си в игрите – исках да бъда избавен от всичко това и в тази фантазия за пръв път аз бивам признат за специален човек от значим представител на външния свят, тоест светът отвъд културното гето, в което съм отгледан.

Откривам тази своя фантазия за избавление и издигане в книгите си. В третата глава на романа „Проблемът „Спиноза“* Спиноза, докато върви към дома на своя учител Франциск ван ден Енден, си спомня първата им среща няколко месеца по-рано. Ван ден Енден, бивш йезуит и преподавател по класически езици и литература със собствена школа, е влязъл в магазинчето на Спиноза да си купи вино и стафиди и удивен от дълбочината и размаха на неговия ум го е поканил в школата си, за да го запознае с философията и литературата, създадени от неевреи. Въпреки че романът е, разбира се, художествена измислица, аз се опитвах да се придържам възможно най-близо до историческите факти. Но не и в този пасаж: Барух Спиноза никога не е работил в семеен магазин. Такъв магазин не е имало: семейството му се е занимавало с вносно-износна търговия, но не е притежавало магазин за продажба на дребно. Аз работех в семейната бакалия.

Фантазията ми за признание и избавление приема много форми. Наскоро гледах постановката на Дейвид Айвс „Венера в кожи“. Пиесата започва със сцена, в която виждаме отегчен режисьор в края на целодневно прослушване на актриси за главна роля. Изтощен и много неудовлетворен, той се готви да се прибира у дома, когато влиза задъхана и много притеснена актриса. Закъсняла е с цял час. Режисьорът ѝ казва, че е приключил за деня, но тя започва да го умолява. Тъй като наглед е простовата, грубовата, необразована и съвсем неподходяща за ролята, той отказва. Но тя е тъй настоятелна и умела в убеждаването, че накрая, за да се избави от нея, той отстъпва и се съгласява на крат-

* Изд. Колибри, 2024, прев. А. Мичев.

ко прослушване. Започват да четат сценария заедно. Когато четете своите реплики, тя се преобразява, акцентът ѝ се променя, речта ѝ звучи по-зряло, говори като ангел. Той е изумен, съвсем смаян. Това е актрисата, която търси. Тя дори далеч надминава очакванията му. Възможно ли е сега пред него да седи онази мърлява, недоцялана жена, с която се е запознал само преди трийсетина минути? Продължават да четат сценария. Спират чак когато са изпълнили брилянтно цялата пиеса.

Хареса ми цялата постановка, но тези първи минути, когато режисьорът оценява по достойнство актрисата, предизвикаха в мен най-дълбок отклик: моята фантазия беше поставена на сцена и неспособен да сдържам сълзите си, аз се изправих, първи от всички в залата, за да аплодирам актьорите.

ГЛАВА 3

„ИСКАМ ДА СЕ МАХНЕ“

Имам една пациентка, Роуз, която напоследък говори предимно за взаимоотношенията си със своето единствено дете, момиче в юношеска възраст. Роуз е на ръба да се откаже от дъщеря си, която се вълнува единствено от алкохол, секс и компанията на други разгулни тийнейджъри.

Преди Роуз бе изследвала чувствата си като майка и съпруга, многобройните си изневери, бягството си от семейството заради друг мъж преди няколко години и завръщането си след края на аферата. Роуз е била страстна пушачка и бе развила тежка форма на емфизем, но дори при тези обстоятелства през последните няколко години бе полагала усилия да изкупи поведението си, посвещавайки се отново на дъщеря си – но без резултат. Аз настоятелно ѝ бях препоръчал семейна терапия, но дъщеря ѝ бе отказала и сега Роуз бе достигнала своята точка на пречупване: всеки пристъп на кашлица и всяко посещение при пулмолога ѝ напомняха, че дните ѝ са преброени. Тя желаше единствено облекчение: „Искам да се махне“, казваше ми тя. Броеше дните до момента, в който дъщеря ѝ щеше да завърши гимназията и да напусне дома – за да учи в колеж, да работи или каквото и да е. Вече не я беше грижа по какъв път ще поеме. Не спираше да шепне, на себе си и пред мен: „Искам да се махне.“

В практиката правя всичко по силите си, за да сплотявам семействата на пациентите си, да поправам разрывите между братя и сестри, деца и родители. Но в случая с Роуз вече съм изтощен и загубил всякаква надежда за семейството ѝ. В предходните се-

сии се опитвах да я подтикна да помисли какво би станало, ако прекъсне връзката с дъщеря си. Нямаше ли да чувства вина и самота? Но от това нямаше никаква полза, а и времето ни изтичаше: знаех, че не ѝ остава още много. След като насочих дъщеря ѝ към отличен терапевт, се отдадох единствено на Роуз и застанах изцяло на нейна страна. Няколко пъти тя ми каза: „Още три месеца, докато завърши гимназията. След това да се омиа. Искам да се махне. Искам да се махне.“ Започнах да се надявам желанието ѝ да се осъществи.

Когато по-късно същия ден излязох на обиколка с велосипеда, започнах тихо да си повтарям думите ѝ – „Искам да се махне. Искам да се махне“ – и не след дълго се бях унесъл в мисли за собствената си майка, виждайки може би за първи път света през нейните очи. Питях се дали и тя не си е мислела същото, дали не е произнасяла подобни думи за мен. И сега, като се бях замислил за това, не си спомнях да бе проявила някаква майчинска тъга, когато най-накрая и завинаги напуснах дома ни, за да уча медицина в Бостън. Спомням си сцената на сбогуването: майка ми маха от стъпалата пред къщи, докато аз потеглям с натоварения догоре шевролет. Представям си как, след като съм се скрил от поглед, тя е влязла вътре, затворила след себе си входната врата и въздъхнала дълбоко. После, две-три минути по-късно, тя е изправила гръб, усмихнала се е широко и е поканила баща ми да танцуват на Хава нагила*, за да отбележат случая.

Да, майка ми имаше добро основание да се чувства облекчена, когато на двайсет и две годишна възраст напуснах дома ни завинаги. Аз бях смутител на семейния мир. Тя никога не намисляше добра дума за мен и аз ѝ отвърщах подобаващо. Докато се спускам по дългия склон на един хълм, въображението ме връща в онази нощ, когато бях на четиринайсет и баща ми, тогава на четирийсет и шест, се събуди от жестока болка в гърдите. В онези дни лекарите правеха домашни посещения и майка ми тутакси се обади на нашия семеен лекар, доктор Манчестър. В тишината на нощта тримата – баща ми, майка ми и аз – чакахме нетър-

* „Да се радваме“ (иврит) – еврейска народна песен, изпълнявана при тържествени случаи.

пеливо. (Сестра ми Джийн, със седем години по-голяма от мен, вече учеше в колеж и я нямаше у дома.) В моменти на объркване майка ми прибъгваше до примитивното мислене: случеше ли се нещо лошо, трябваше да има виновник. И виновникът този път бях аз. Час по час онази вечер, когато баща ми се присвиваше от болка, тя изкрещяваше към мен: „Ти, ти го уби!“ Даде ми да разбера, че моята непокорност, моето неуважение, раздорите, които предизвиквам у дома – всичко това е унищожило баща ми.

Години по-късно, когато на аналитичната кушетка разказах на своята свръхортодоксална психоаналитичка Олив Смит тази случка, предизвиках в нея рядък, мимолетен изблик на нежност. Тя цъкна с език – тц, тц, – наведе се към мен и каза: „Колко ужасно. Колко ужасно трябва да си се чувствал.“ Тя беше строг обучаващ аналитик в строга организация, в която интерпретацията се ценеше като единствения ефективен акт на аналитика. Аз не си спомням нито една от нейните дълбокомислени, наситени и внимателно формулирани интерпретации. Но спомена за реакцията ѝ онзи път, за проявата ѝ на топлота, аз пазя дори сега, почти шейсет години по-късно.

„Ти го уби, ти го уби.“ Все още чувам пронизителния глас на майка ми. Спомням си как треперех, парализиран от страх и ярост. Искаше ми се и да ѝ изкрещя в отговор: „Той не е мъртъв! Млъкни, глупачке!“ Тя не спираше да бърше челото на баща ми и да го целува по главата, а аз седях на пода, свит в един ъгъл, докато най-накрая, около три часа призори, чух големия буик на доктор Манчестър да мачка есенните листа на улицата и се втурнах надолу по стълбите, прескачайки по три стъпала наведнъж, за да му отворя. Много харесвах доктор Манчестър и при вида на едрото му кръгло лице паниката ми се разсея. Той разроши косата ми, успокои майка ми, постави на баща ми инжекция (вероятно морфин), допря стетоскопа си до гърдите му и ми даде да послушам. „Чуваш ли, синко? – каза ми той. – Тиктака. Силно и равномерно като часовник. Няма страшно. Ще се оправи.“

Тази нощ аз видях баща си на прага на смъртта, почувствах както никога преди вулканичната ярост на майка ми и за да се предпазя, взех решение да затворя в себе си вратата към нея. Трябваше да се махна от това семейство. През следващите две

или три години почти не ѝ проговорях – живеехме като непознати под един покрив. И преди всичко: спомням си дълбокото облекчение, което се разля у мен с влизането на доктор Манчестър. Никой никога не ми е поднасял такъв дар. Още в онзи миг аз реших да стана като него. Исках някак да предам на другите утехата, която той бе донесъл на мен.

Постепенно баща ми се възстанови и въпреки че изпитваше болка в гърдите при най-малко усилие – дори ако трябваше да измине разстоянието между две пресечки – и се налагаше незабавно да извади кутийката с нитроглицерин и да глътне една таблетка, той живя още двацет и три години. Баща ми беше благ и великодушен мъж, чийто единствен недостатък според мен беше липсата на кураж да се опълчи на майка ми. През целия ми живот моите взаимоотношения с майка ми представляваха кървяща рана и въпреки това, какъв парадокс, именно *нейният* образ почти всеки ден изплува в съзнанието ми. Виждам лицето ѝ: тя не е никога спокойна, никога не се усмихва, никога не е щастлива. Беше интелигентна жена и макар да бе работила много, всеки ден от живота си, беше дълбоко недоволстворена и рядко произнасяше нещо приятно, положително. Но днес, докато с велосипеда минавам покрай местната гимназия, си мисля за нея другояче: колко са приятните емоции, които аз съм предизвикал у нея, докато живеехме заедно. Благодарен съм, че по-късно станах по-добър син.

ГЛАВА 4

ЗАТВАРЯНЕ НА КРЪГА

От време на време препрочитам Дикенс, който винаги е заемал централно място в личния ми писателски пантеон. Неотдавна вниманието ми привлече един необикновен пасаж в романа му „Повест за два града“: „С приближаването на края всъщност затварям кръга, връщайки се все по-близо и по-близо до началото. Това са сякаш последни приготовления за отпътуването. Сърцето ми сега се трогва от спомени, които бяха отдавна заспали...“

Този пасаж ме вълнува дълбоко: наистина, приближавайки края, аз осъзнавам, че се движа в кръг, към началото. Спомените на клиентите ми все по-често разбуждат мои спомени, разговорите за тяхното бъдеще нарушават покоя на миналото ми и аз се улавям да преразглеждам жизнената си история. Спомените ми от ранната детска възраст винаги са били откъслечни, вероятно, както винаги съм бил убеден, поради нещастното ми детство и мизерията, в която живеех. Сега, вече прехвърлил осемдесетте, в съзнанието ми нахлуват все повече образи от онова време. Пияниците, спящи в оповръщаното ни преддверие. Самотата и изолацията, които чувствах. Хлебарките и плъховете. Червендалестият бръснар, който ме наричаше „еврейче“. Моите тайнствени, мъчителни и неосъществени сексуални копнежи в юношеството. И постоянното усещане, че не съм си на мястото – единственото бяло дете в квартал на чернокожи, единственият евреин в общество на християни.

Да, миналото ме притегля към себе си и аз вече с болезнена яснота осъзнавам пълния смисъл на израза „изглаждане на отношенията“. Чак сега вече съм в състояние да си представя как мъртвите ми родители биха се гордели, гледайки ме да говоря пред публика. По времето, когато почина баща ми, бях публикувал в медицински издания едва няколко статии, които той не можеше да разбере. Майка ми го надживя с двацет и пет години и макар поради лошия си английски и сполетялата я по-късно слепота да не можеше да чете книгите ми, тя ги държеше подредени в купчинка край креслото си, поглаждаше ги и се суетеше около тях, когато ѝ дойдеха на посещение в старческия си дом. Толкова много между родителите ми и мен остана недовършено. Толкова много необсъдени неща останаха за съвместния ни живот, за напрежението и нещастieto в нашето семейство, за моя свят и техния свят. Когато си представя живота им, как са пристигнали на остров Елис без пукната пара, необразовани, без да знаят дума английски, очите ми се пълнят със сълзи. Искане ми се да мога да им кажа: „Знам през какво сте преминали. Знам колко тежко ви е било. Знам какво сте направили за мен. Моля ви, простете ми, че така съм се срамувал от вас.“

Припомняйки си изживяното, чувствам обезсърчение и понякога самота. Не мога да разчитам на паметта си, а има толкова малко живи свидетели на ранния ми живот. Сестра ми, седем години по-възрастна от мен, почина съвсем наскоро, отидоха си и повечето от старите ми приятели и познати.

Когато навърших осемдесет, неочаквани гласове от миналото пробудиха някои спомени. Първо, посредством уебстраницата ми с мен се свърза Урсула Томкинс. Не бях се сещал за нея, откакто бяхме съученици в основното училище „Гейдж“ във Вашингтон. Имейлът ѝ гласеше: „Честит осемдесети рожден ден, Ървин. Прочетох две твои книги, харесаха ми и потърсих други в нашата библиотека в Атланта. Помня те от четвърти клас при госпожица Фърнълд. Не знам ти дали ме помниш – бях приятно закръглена с рижа къдрава коса. А ти беше красиво момче с черна като въглен коса!“

И тъй, Урсула, която си спомнях добре, смяташе, че съм бил красиво момче с черна като въглен коса! Аз красив? Да бях зна-

ел! Никога, дори за миг, не съм се смятал за красавец. Бях стеснителен, недоद्याлан, неуверен и никога не бих допуснал, че някой може да ме смята за привлекателен. О, благодаря ти, Урсула! Благословена да си, задето ми каза, че съм бил красив. Но защо, защо не го направи по-рано? Това вероятно щеше да преобърне цялото ми детство!

После, преди около две години, на телефонния секретар получих съобщение от далечното минало, което започваше така: „Джери е, старият ти другар по шахмат!“ Макар да не бях чувал гласа му от седемдесет години, мигом го познах. Беше Джери Фридендър, чийто баща имаше бакалия на кръстовището на улиците „Сийтън“ и „Норт Кепитъл“, само на пресечка от магазинчето на моя баща. В съобщението си той казваше, че внучката му, която следвала клинична психология, е прочела моя книга. Спомнил си, че сме играли шахмат редовно цели две години, от както аз съм бил на дванайсет, а той на четиринайсет – време, което помня единствено като период на несигурност и съмнения в себе си. Тъй като помнех много малко от онези години, аз се възползвах от благоприятната възможност да се сдобия с обратна информация и подробно заразпитвах Джери, за да разбере какви впечатления е запазил от мен (след като, разбира се, първо споделих собствените си спомени за него).

– Ти беше добро момче – каза той. – Много благ. Във времето, което сме прекарвали заедно, не сме се карали дори веднъж.

– Разкажи ми още – подканих го нетърпеливо. Спомените ми оттогава са така смътни!

– От време на време обичаше да се забавляваш, но обикновено беше доста сериозен и залягаше над учебниците. Бих казал дори – здраво залягаше. Когато и да минех през вас, носът ти бе заровен в някоя книга – о, да, това си го спомням много добре, – Ърв и неговите книги. И винаги четеше сложни неща, качествена литература, която изобщо не разбирах. За теб комиксите не съществуваха.

Това беше вярно само отчасти – в действителност бях голям почитател на Капитан Марвел, Батман и Зеления стършел. (Не и на Супермен обаче: заради неуязвимостта му неговите приключения бяха лишени от всякакво напрежение.) Думите на

Джери ми напомниха, че през онези години аз често си купувах употребявани книги от една книжарница на Седма улица, само на пресечка от библиотеката, а със спомена за това в съзнанието ми изплува образът на една дебела, неразбираема книга за астрономия с червеникава подвързия. Макар повечето от материята в нея да ми беше непонятна, тази книга ми беше нужна за съвсем друга цел: оставях я на видно място, така че да я забелязват привлекателните приятелки на сестра ми, с надеждата да създам у тях впечатление за преждевременна умствена развитост. Доста ми се нравеше, когато от време на време ме погалваха по главата или ме даряваха с някоя прегръдка или целувка. Не бях подозирал, че Джери също е забелязал книгата – той се бе оказал неволна мишена, поразена от приятелски огън.

Джери ми разказа, че обикновено съм печелел нашите шахматни двубои, но не съм умеел да губя: след края на една дълга и оспорвана партия, спечелена от него с огромни усилия в ендшпила, аз съм се намусил и съм настоял да играе с баща ми. И той се съгласил. Следващата неделя дошъл у дома и победил и баща ми, но беше сигурен, че баща ми е отстъпил.

Тази история ме изуми. Аз имах добри, макар и дистанцирани отношения с баща ми, но не мога да си представя как съм възложил на него надеждите си да отмъсти за моята загуба. Спомням си, че той ме научи да играя шахмат, но на единайсетгодишна възраст вече го побеждавах редовно и търсех по-силни противници; най-вече неговия брат, чичо ми Абе.

Винаги съм хранил едно негласно недоволство от баща си – защото той никога, дори веднъж, не се опълчи на майка ми. През всичките години, в които майка ми ме хулеше и критикуваше, баща ми никога не изрази несъгласие с нея. Нито веднъж не се застъпи за мен. Бях разочарован от неговата пасивност, от неговата липса на мъжественост. Затова бях озадачен: как съм решил да натоваря него с компенсирането на моя шахматен неуспех? А може би паметта ми грешеше. Може би се гордеех с него повече, отколкото подозирах.

Тази възможност започна да ми се струва все по-правдоподобна, когато Джери ми заразказва жизнената си одисея. На баща му не му вървяло в бизнеса и поради неуспехи семейството

му било принудено три пъти да се мести, всеки път във все по-непрестижен и неудобен квартал. Освен това Джери трябвало да работи след училище и през летата. Дадох си сметка, че съм бил далеч по-голям късметлия от него: въпреки че често работех в магазина на баща ми, това никога не е било задължение за мен. Винаги съм го правел за собствено удоволствие – чувствах се по-голям, докато обслужвах клиенти, пресмятайки стойността на покупките им, вземайки пари и връщайки ресто. А Джери е работел през лятото, докато аз съм бил на двумесечни лагери, заплатени от родителите ми. Бях приемал тези си привилегии за даденост, но благодарение на разговора с Джери осъзнах, че баща ми в много отношения е постъпвал точно както трябва. Несъмнено е бил трудолюбив, интелигентен търговец. Благодарение на неговия (не на майка ми) усърден труд и търговски нюх животът ми е бил по-лек и съм получил образование.

След като приключих телефонния разговор с Джери, в съзнанието ми нахлуха и други забравени спомени за баща ми. Една дъждовна вечер, когато магазинът беше препълнен с клиенти, един огромен мъж със страховит вид грабна една каса с алкохол, бързо излезе през вратата и хукна по улицата. Без да се подвоуми, баща ми се втурна да го преследва, оставяйки майка ми и мен да се справяме с многобройните клиенти. Петнайсет минути по-късно се върна с пълната каса – крадецът след две или три пресечки се уморил, пуснал плячката си и офейкал без нея. Това беше храбра постъпка от страна на баща ми. Не съм сигурен, че аз бих сторил същото. Трябва да съм бил горд с него – и как иначе? Но странно: не бях си позволил да запомня това. Бях ли се замислял някога наистина сериозно какъв бе животът му?

Знам, че баща ми започваше работа в пет сутринта със зареждане на стока от вашингтонската югоизточна борса и затваряше магазина в десет вечерта в делничните дни и в полунощ в петък и събота. Единственият му почивен ден беше неделя. От време на време ходех с него на борсата и работата там беше тежка и изтощителна. И въпреки това никога не съм го чувал да се оплаква. Спомням си, че веднъж разговарях с чичо Сам (наричах „чичо“ и „лея“ всички мъже и жени от кръга на емигриралите от руския щетъл), най-добрия му приятел още от детството им в

Русия. И чичо Сам ми разказа как баща ми с часове се усамотявал в студеното таванче на своя дом и пишел поезия. Но всичко това приключило още в юношеството му, когато с избухването на Първата световна война той бил мобилизиран на служба в руската армия, за да участва в изграждането на железопътни линии. След войната дошъл в Съединените щати с помощта на по-големия си брат, Майер, който бил емигрирал по-рано и имал малка бакалия на улица „Волта“ в Джорджтаун. Сестра му Хана и по-малкият му брат Абе го последвали. Абе пристигнал сам през 1937 г. с намерението скоро след това да доведе и семейството си, но така и не успял: нацистите избили всички, които останали в Русия, включително по-голямата сестра на баща ми и двете ѝ деца, жената и четирите деца на чичо Абе. Но за всичко това баща ми не продумваше, никога не отвори дума и за Холокоста или дори своята родина. Поезията му също беше част от миналото. Никога не го видях да пише. Никога не го видях да чете книга. Никога не го видях да чете нещо различно от еврейския ежедневник, който, още щом получиеше, разтваряше и преглеждаше. Сега си давам сметка, че е търсел информация за семейството и приятелите си. Само веднъж намекна за Холокоста. Бях на около дванайсет години и той и аз, само двамата, излязохме да обядваме. Това беше рядкост: макар по това време вече да бе продал бакалията, все още беше трудно да го откъснеш от майка ми. Никога не започваше разговора пръв. Никога не ме търсеше. Може би се чувстваше неловко с мен, макар че сред свои хора не беше никак стеснителен и не изпитваше задръжки – харесваше ми да го чувам да се смее и да разказва вицове, докато играят пинокъл. Може би се избягвахме взаимно: той никога не ми задаваше въпроси за личният ми живот, а аз никога не му казвах, че го обичам. Споменът за разговора ни по време на онзи обяд е ясен. В продължение на час разговаряхме като двама възрастни и беше прекрасно. Спомням си, че го попитах дали вярва в Бог и той отговори: „Как би могъл някой да вярва в Бог след Шоата*?“

Знам, че вече е време, крайно време, да му простя заради мълчанието, заради това, че беше имигрант и нямаше образо-

* Холокоста.

вание, заради безразличието към дребнавите разочарования на единствения му син. Време е да се избавя от срама поради неговата неукост и да го запомня с красивото му лице, с благостта му, с хармоничните взаимоотношения с приятелите, с мелодичния глас, когато пееше еврейските песни от детството си в щетъла, със смеха му, докато играеше пинокъл с брат си и приятелите, с елегантните загребвания, когато плуваше край плажа в Бей Ридж, с любящите отношения със сестра му Хана, моята любима леля.